

Розділ I. Загальнопсихологічні проблеми психічного розвитку особистості

Устименко Світлана Федорівна
канд. психол. наук, доцент КДПУ

Інтегральність-диференційованість як характеристики когнітивного стилю студентської молоді

В сучасних психологічних дослідженнях когнітивний стиль визначається з різних теоретичних позицій: психоаналітичних (Дж.Клейн, Р.Гарднер, Г.Шлезінгер та ін.), гештальтпсихологічних (Г.Уіткін), когнітивістських (Д.Хант, Х.Шродер, Дж.Келлі) [10].

З психоаналітичних позицій відмінності в пізнавальній діяльності являють собою «викривлене» відображення реальності, оскільки пізнавальні процеси випробують на собі вплив афективно-потребових станів особистості.

В межах такого підходу Р.Гарднером, Ф.Хольцманом, Г.Шлезінгером, Г.Клейном (1959) розроблялась теорія когнітивних контролей, які, на думку дослідників, стають посередниками між афективними станами і зовнішніми впливами. Когнітивні контролі розглядались як своєрідні способи сприйняття, категоризації та інтерпретації інформації. Видами когнітивних контролей, з точки зору цієї теорії, є: діапазон еквівалентності, широта категорії, ригідність-гнучкість, толерантність до нереалістичного досвіду, згладжування-загострення [10].

Когнітивістські теорії також звертали увагу на індивідуальні відмінності сприйняття, розуміння і інтерпретації того, що відбувається, тільки в якості посередників вони розглядали «поняття» як деяку категоріальну схему, конструктор з позиції якого сприймається, оцінюється і трансформується зовнішнє враження. Окремі поняття утворюють індивідуальну систему, рівнєвість структури якої визначається співвідношенням процесів диференціації і інтеграції, що реалізується в абстрактних чи конкретних способах концептуалізації сприйнятого. При цьому абстрактність пов'язувала з високим рівнем розвитку цих двох процесів, а конкретність з низьким рівнем.

В теорії особистісних конструктів Дж.Келлі, людина сприймає і інтерпретує дійсність на основі суб'єктивного досвіду, який презентований в свідомості у вигляді системи конструктів, що являють собою біполярну суб'єктивну вимірювальну шкалу, якою і послуговується індивід в своїй оцінці того, що сприймається (Дж.Келлі, 1955).

В межах гештальтпсихологічного підходу найбільш відомою є теорія диференціації Г.Уіткіна, яка розроблена з позиції теорії поля. Диференціація в цій теорії розглядається як один з показників психічного розвитку індивіда. Ця інтелектуальна здібність виявляється в особливостях

інтерпретації того, що відбувається, в рівні диференціації і інтеграції понять. Уїткін показником диференціації вважав «структуруючу здатність сприйняття» (Уїткін, 1974).

В вітчизняній психологічній науці проблемі вивчення когнітивного стилю присвячені праці М.О.Холодної, Л.М.Собчик, А.К.Білоусової, І.П.Шкуратової, Є.Л.Григоренко, Г.А.Берулава, І.Н.Козлової, М.С.Егорової та ін., які намагалися зясувати природу когнітивного стилю, його основні характеристики та вплив на продуктивність діяльності, встановити зв'язок між когнітивним стилем і особливостями навчальної діяльності.

Слід зазначити, що не дивлячись на значну кількість публікацій з цієї теми, посьогодні в психологічній науці не існує однозначного підходу до визначення когнітивного стилю, розуміння якого зводиться то до особливостей пізнавальної діяльності, пов'язаної з рівнем розвитку і особливостями пізнавальних процесів, насамперед мислення, то до характеристик індивідуального стилю діяльності взагалі, то пов'язується з індивідуальними особливостями функціонування центральної нервової системи.

Більшість психологів розглядають когнітивний стиль в контексті пізнавальної діяльності, способів сприйняття, аналізу отриманої інформації, її категоризації тощо. В працях дослідників даної проблеми наголошується на тому, що когнітивний стиль являє собою сукупність формально-динамічних характеристик інтелектуальної діяльності, які не мають прямого відношення до її результату. З цих позицій когнітивний стиль ототожнюється з засобами мислительної діяльності. На думку А.К.Білоусової стильові характеристики виявляються в особливостях систематизації інформації, тобто характерних для індивіда сполучення «функції генерації, селекції смислопередачі і реалізації», які виявляються у динаміці і спрямованості мислительної діяльності [2]

Найбільш детально проаналізовані характеристики когнітивних стилів М.О.Холодною в її численних публікаціях з цієї проблеми. Співставляючи когнітивні стилі з інтелектуальними здібностями, які вимірюються за допомогою тестів, вона дійшла висновку, що це різні здібності, що когнітивні стилі являють собою «своєрідність ментальних репрезентацій» оточуючого і виявляються в тому, «як організується ментальний образ ситуації у різних людей» [10].

На даний момент не існує в психології не тільки єдиного підходу до визначення когнітивного стилю, а і єдиної типології стилів, хоча є певні спроби створити її. Різні психологи виділяють різні стильові характеристики серед яких можна виділити наступні:

- Полenezалежність-полезалежність (Уїткін);
- Імпульсивність-рефлексивність (Дж.Каган);
- Жорсткий-гнучкий контроль;

- Вузкий-широкий діапазон еквівалентності;
- Широта категорій;
- Абстрактність-конкретність (Гарднер, Хольцман, Клейн);
- Когнітивна простота-складність (Келлі);
- Толерантність до нереалістичного досвіду;
- Згладжування-загострення (Гарднер, Хольцман, Клейн);
- Інтегральність-диференційованість (Берулава);
- Візуальність-невізуальність (Собчик, Голубева);
- Аналітичність-синтетичність, інтуїтивність (Колга, Шкуратова);
- Тривожність-агресивність (Собчик);
- Раціональність-іраціональність (Алексеев, Громова);
- Ригідність-лабільність;
- Сенситивність-спонтанність;
- Конформність-неконформність;
- Компромісність-конфліктність (Собчик);
- Ієрархічність-анархічність;
- Консервативність-прогресивність (Стернберг);
- Дівергентність-конвергентність (Гілфорд);
- Образність-вербальність;
- Серійність-цілісність;
- Інтернальність-екстернальність (Собчик)[10].

Крім перерахованих є ще чимало виділених іншими авторами стильових характеристик когнітивної діяльності.

В дослідженнях російського психолога Г.Берулава в основу типології когнітивних стилів покладено особливості індивідуального розуміння, що характеризується трьома параметрами:

- Узагальненість «образу світу»;
- Його емоційною насиченістю;
- Активністю як властивістю «образу світу».

Сполучення цих параметрів утворюють інтегральний за характером когнітивний стиль. Фактично цей автор виділяє когнітивні стилі за ступенем інтегративності-диференційованості сприйняття і розуміння світу.

Відповідно до цих показників вона виділяє такі різновиди інтегрального стилю як:

- Інтегрально-теоретичний; диференційно-теоретичний;
- Інтегрально-діяльнісний; диференційно-діяльнісний;
- Інтегрально-емоційний; диференційно-емоційний;

Когнітивний стиль «диференційно-інтегральний» характеризується двома протилежними полюсами: здатністю сприймати світ цілісним, єдиним характеризується інтегративний стиль, пов'язаний з високим рівнем абстрактності мислення. На протилежному полюсі –

диференційованість, яка характеризується фрагментарним сприйняттям дійсності, що опосередковується конкретним мисленням.

Отже, таке розмаїття підходів до характеристики особливостей когнітивного стилю є свідченням складності самого предмету дослідження і підвищеного інтересу науковців до даної проблеми.

Психологами висловлена думка, що когнітивний стиль як стійка когнітивна стратегія складається в молодшому шкільному віці. Можливо в цьому віці починають складатися певні способи інтерпретації сприйнятого, але, на нашу думку, прояви когнітивного стилю більшою мірою пов'язані з підлітковим і юнацьким віком, оскільки в ці вікові періоди відбуваються суттєві зміни в когнітивній сфері особистості. Так, підлітки стають здатними до формального мислення, можуть висувати припущення, засновані на сприйнятті об'єктів і виділенні їх істотних ознак.

В юнацькому віці всі пізнавальні процеси інтелектуалізуються, набувають характеру цілеспрямованих і скерованих функцій. Найсуттєвіші зміни відбуваються в мисленні юнаків. Їх характеризує високий рівень абстрактності і узагальненості мислення, воно набуває гіпотетико-дедуктивного, теоретичного характеру завдяки переходу мислительних операцій з конкретного до формального рівня. Гіпотетичність мислення стає основою засвоєння наукових теорій. Мислення юнаків набуває також рефлексивного, інтроспективного характеру.

Необхідність засвоювати теоретичний матеріал, прагнення у всьому розібратися самостійно, створити власне враження від сприйнятого, висловити свою позицію спонукають юнаків до формування індивідуального стилю розумової діяльності. Згідно Є.А.Клімова, він являє собою індивідуально-своєрідну систему засобів діяльності. В пізнавальній діяльності він виступає в якості стилю мислення, тобто стійкої системи способів сприйняття, переробки, інтерпретації та використання отриманої інформації. Індивідуальний стиль розумової діяльності формується як механізм пристосування особливостей нервової системи до умов діяльності. За даними дослідників В.П.Лисенкової, В.І.Сергєєвої та ін. пік розумового розвитку припадає на 19 років, тобто на період пізньої юності або молодості. В цей час провідною діяльністю є професійно-учбова, яка пред'являє високі вимоги до уміння самостійно регулювати та здійснювати інтелектуальну діяльність, в зв'язку з чим її успіх, як свідчать експериментальні дані, значною мірою пов'язаний з особливостями когнітивного стилю.

З метою виявлення особливостей когнітивного стилю застосовувався тест «ДІ», який належить до категорії проєктивних методик. Як відомо, проєктивні методики містять неструктуровані завдання, що допускають різноманітне трактування ситуацій. За характером завдань даний тест належить до інетрпретативних методик, які передбачають тлумачення

певної ситуації. Тест «ДІ» містить 15 фрагментів картин, які випробувані мають структурувати в певний образ за рахунок суб'єктивного відбору.

Оцінювання результатів здійснювалось таким чином: якщо випробуваний від 100% до 70% (не менше 11 разів із 15) випадків визначав картинку як цілісну, створюючи узагальнений образ, то діагностувався інтегральний стиль мислення. Якщо ж за аналогічних показників респондент структурував ситуацію за допомогою декількох фрагментів, а використані для оцінки ситуації мали конкретний характер, то діагностувалась диференційованість як стильова характеристика. Крім того, в рамках інтегрального стилю виділяються дві стратегії-теоретична та діяльнісна, що відрізняються рівнем узагальненості сприйманих ситуацій. Інтегрально-теоретична стратегія діагностується в тому разі, якщо ситуація оцінюється за допомогою одного абстрактного поняття, а інтегрально-діяльнісна стратегія характеризується цілісним образом, що розглядається в дії. В межах диференційного стилю в свою чергу виділяються три стратегії - теоретична, діяльнісна, емоційна. Перша стратегія діагностується в тому разі, якщо ситуація оцінюється статичними характеристиками і диференціюється кількома об'єктами. Друга стратегія характеризується створенням динамічних образів, в яких також підкреслюється дія. Диференційно-емоційний стиль діагностується за умови, що ситуації інтерпретуються емоційно.

В експериментальному дослідженні прийняли участь 120 студентів II-III курсів фізико-математичного факультету, факультету української філології з додатковою спеціальністю «практична психологія» та педагогічного факультету за спеціальністю «практична психологія» і спеціальністю «дошкільне виховання». Результати дослідження представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Відсоткове співвідношення когнітивних стратегій

ФТ	І/Т		Д/ДТ		Д/ДД	
	кількість	%	кількість	%	кількість	%
ПП	3	15	10	80	1	5
УПФ	2	6,7	20	66,7	8	26,6
ФМ	11	22,9	30	62,5	7	14,6
ДВА	1	6,7	9	60	5	33,3
Загал.	17	15,1	75	64,4	21	18,5

Оскільки в семи відповідях перевага певного стилю не виявлена, вони не включались в аналіз даних.

І/Т-перевага інтегрального та інтегрально-теоретичного стилю;

Д/ДТ-диференційно-теоретичний стиль;

Д/ДД-диференційно-діяльнісний стиль.

Як свідчать дані таблиці, переважна більшість студентів незалежно від фахової спрямованості характеризуються перевагою диференційно-

теоретичного стилю. В наведеній таблиці представлені в загальному вигляді дані, отримані в ході дослідження, які дають уявлення про основні тенденції у розвитку когнітивного стилю майбутніх педагогів та психологів. Отримані результати можна проілюструвати наступними прикладами. Відповіді в межах інтегрально теоретичного рівня були такими: «Лабіринт», «Нагромадження», «Китайська кухня», «Профіль абстракції», «Перехід до живого», «Незакінченість». Прикладом відповідей, що інтерпретуються як диференційно-теоретичний стиль можуть бути такі: «Дитина на пішохідному переході», «Парк та дерева без листя», «Дерева в засніженому лісі» тощо. Прикладом відповідей з перевагою диференційно-діяльнісного стилю можна вважати відповіді наступного типу: «Замок, на балконі якого стоїть чоловік, а другий лізе ввверх по сходинок» або «Роботи, які ходять на даху». Що стосується диференційно-емоційного стилю, то його можна проілюструвати відповідями такого типу: «Вежі та будинки 11 вересня 2001р.», «Страхітливий ліс», «Чудовий двір з мостиком через річку». Не виявилось жодного студента, у якого можна було б діагностувати перевагу саме цього стилю.

Згідно з методикою перевага певного стилю діагностується лише за умови належності до нього не менше 11 відповідей. В таблиці 2 наведені уточнені загальні дані відповідно до цієї вимоги.

Таблиця 2.

Основні когнітивні стратегії

Ф / Т	ІТ		Д/ДТ		Д/ДД	
	кількість	%	кількість	%	кількість	%
ПП	2	10,5	10	52,6	-	-
УПФ	1	3,6	22	73,3	-	-
ФМ	4	12,9	27	27,1	-	-
ДВА	-	-	15	100	-	-
Загальн.	7	6,2	74	65,5	-	-

В таблиці наведені дані з перевагою відповідей певних стильових характеристик по відношенню до загальної кількості відповідей, наданих студентами певного факультету. З таблиці видно, що загальна тенденція, пов'язана з перевагою диференційного стилю над інтегральним зберігається і при детальнішому аналізі, тобто, лише 6,2% студентів від загальної вибірки можна віднести до інтегрального стилю, 65,54% студентів є представниками диференційно-теоретичного когнітивного стилю; решта студентів, а саме 28,3% не мають яскраво вираженої переваги в стильових характеристиках, оскільки їх показники є нижчими за 11, що не дозволяє діагностувати у них перевагу одного із когнітивних стилів.

Якщо співставити показники стильових характеристик між факультетами, то суттєвих відмінностей в перевазі когнітивних стилів не простежується. В той же час у студентів фізико-математичного факультету і студентів педагогічного факультету спеціальності «практична психологія» більшою мірою представлений інтегральний стиль, ніж у студентів факультету української філології та педагогічного факультету спеціальності «дошкільне виховання», оскільки перші два разом складають 23,4% ,а два другі – лише 3,6%. Інтегральний стиль у студентів спеціальності «дошкільне виховання» взагалі не діагностується.

У жодного із опитаних студентів не діагностується також перевага інтегрально-діяльнісного стилю та диференційно-емоційного.

При аналізі змістовних характеристик відповідей студентів простежується певна закономірність, а саме, відчувається вплив фаху на створення диференційованих чи цілісних образів побаченого. Так, у відповідях студентів-психологів часто зустрічаються образи, які мають психологічний підтекст - «Глибинний ліс», «Самотність в лісі», «Становлення особистості», «Подолання невдач», «Плинність життя» тощо. Студенти фізико-математичного факультету при структуруванні деталей картинок у цілісні образи спираються на інші поняття і дають такі відповіді: «Будинок, де не діють закони гравітації», «Лабіринти та промислові двигуни», «Спосіб добування електрики через воду», «Анти перший закон термодинаміки», «Модель фабрики або заводу»(студенти-фізики); «Геометричні лінії», «Лінії паралельні та форми дерев», «Одна і та ж частина двору в різних проекціях»(студенти-математики). Відповіді студентів української філології з додатковою спеціальністю «практична психологія» є більш метафоричними, емоційно насиченими. Як приклад можна навести наступні відповіді - «Зруйновані сподівання», «Ностальгія», «Осіннє царство тіней», «Добро і зло», «Надбудова людської свідомості», «Незахищеність і розірваність у світі» тощо. Аналогічна закономірність простежується і у студентів спеціальності «дошкільне виховання», що виявляється у створених ними образах. Це твердження можна проілюструвати наступними прикладами – «Казка про Гулівера», «Клоуни», «Дитячий садок», «Матеріал для праці», «Казкові дерева».

Наведені приклади дозволяють зробити висновок про вплив соціокультурного досвіду на змістовні характеристики створених образів. Оскільки в дослідженні приймали участь одні і ті ж студенти фізико-математичного факультету і студенти факультету української філології масмо можливість співвіднести результати даного дослідження з результатами минулорічного, коли вивчалися такі характеристики когнітивного стилю як полenezалежність-полезалежність. Так, серед студентів ФМ факультету полenezалежних виявилось 10,9%, а з перевагою інтегрального стилю-12,9%; в той час як полезалежних 87% а з перевагою диференційованого стилю теж 87%. Схожі результати демонструють і

студенти з додатковою спеціальністю «практична психологія»: полнезалежних серед них виявилося 3,7%, з перевагою інтегрального стилю -3,6%; полнезалежних відповідно -81,5% а з перевагою диференційного стилю -73,3% студентів. Різниця в останніх цифрах може бути пов'язана з тим фактом, що у решти студентів не виявилось переваги одного із стилів. Отже, є деякі підстави вважати, що інтегральний стиль більшою мірою співвідноситься з полнезалежністю, а диференційований з полнезалежністю як стильовими характеристиками когнітивного стилю.

Таким чином, проведене експериментальне дослідження дозволяє по-перше, виявити перевагу в досліджуваній виборці диференційного стилю над інтегральним(відповідно 65,5% і 6,2%); по-друге, перевагу диференційно-теоретичного стилю над диференційно-діяльним; по третє, відмінності у змістовних характеристиках створюваних образів між студентами різного фахового спрямування; по-четверте, виявити деякий зв'язок між такими характеристиками когнітивного стилю як полнезалежність-полнезалежність і диференційованість-інтегральність. Але для підтвердження зв'язку між цими стильовими характеристиками необхідно в подальшому додатково провести кореляційний аналіз.

Отримані в ході дослідження результати мають певне практичне значення, оскільки можуть бути використаними при організації навчального процесу, що полягатиме у виборі стратегії подачі матеріалу від загального до часткового, у теоретичному, формалізованому вигляді (для студентів з перевагою інтегрального стилю), або від часткового до загального, від конкретного до абстрактного(для студентів з перевагою диференційного стилю). Організація навчального процесу з урахуванням інтегрально-діяльним стилю передбачає включення студентів в активну пізнавальну діяльність, використання активних методів навчання, збагачення практичного досвіду шляхом виконання на заняттях різних видів діяльності. Диференційно-діяльним стиль передбачає системне відпрацювання конкретних ситуацій, прикладів з їх подальшим узагальненням, а диференційно-емоційний – подачу матеріалу зі стійкою емоційною насиченістю, використання образного матеріалу, сюжетного за формою.

Список використаних джерел:

1. Белоусова А.К. стиль мьшления: функциональный аспект/ Прикладная психология, 2002, №2, с.1-11.
2. Егорова М.С., Зырянова Н.М. влияние генотипа на соотношение показателей интеллекта и когнитивного стиля//генетика, 1997,№3, с.110-115.
3. Когнитивные стил. Тезисы начно-практического семинара/ Под ред.В.А.Колги, Таллинн, 1986, С.246.
4. Палей А.И. модальная структура эмоциональности и когнитивный стиль// Вопросы психологии, 1982, №1, с.118-126.

5. Русалов В.М., Паралис С.Э. темперамент и своеобразие когнитивной сферы личности// Психологический журнал, 1991, т.12, №5, с.118-122.
6. Стернберг Р., Григоренко Е. стили мышления в школе// Вестник Московского ун-та., серия 14. Психология, 1996, №2, с.34-42.
7. Фрумкин А.А. Психологический отбор в профессиональной и образовательной деятельности.- СПб, 2004, С.186.
8. Холодная М.А. Когнитивные стили как проявление своеобразия индивидуального интеллекта.- К.:УМК ВО, 1990, С.272.
9. Холодная М.А. Когнитивные стили как квадриполярное измерение// Психологический журнал, 2000, т.21, №4, с.46-56.
10. Холодная М.А. Психологический статус когнитивных стилей: предпочтения или другие способности// Психологический журнал, 1996, т.17, с.61-69.
11. Холодная М.А. Психология интеллекта.- СПб, 2000, С.